

ДУДНІК Р. М.,
здобувач
кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 342./349(477)

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИХ ЧИННИКІВ,
ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ
НОВИХ ГАЛУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА**

Охарактеризовано системоутворюючі чинники, що впливають на формування нових галузей права. Головний зміст аналізу передумов виникнення нової галузі права базується на розумінні цього процесу як результату синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Сформована нова галузь права являє собою систему, яка затребувана юридичною практикою й наукою. Указано на існування в сучасному праві України проблеми штучного виділення нових галузей права, що ґрунтується на об'єктивних чинниках поглиблення й диференціації структури сучасних суспільних відносин.

***Ключові слова:** система права, галузі українського права, фактори, що впливають на формування нових галузей права.*

Охарактеризованы системообразующие факторы, влияющие на формирование новых отраслей права. Главное содержание анализа предпосылок возникновения новой отрасли права базируется на понимании этого процесса как результата синтеза общих, непосредственных и основных предпосылок. вновь сформированная новая отрасль права представляет собой систему, которая востребована юридической практикой и наукой. Указано на существование в современном праве Украины проблемы искусственного выделения новых отраслей права, основанной на объективных факторах углубления и дифференциации структуры современных общественных отношений.

***Ключевые слова:** система права, области украинского права, факторы, влияющие на формирование новых отраслей права.*

System characterized factors that influence the formation of new branches of law. The main content of the analysis of the prerequisites of the new field of law based on an understanding of the process as a result of synthesis of total, direct and fundamental assumptions. Established a new branch of law is a system that demanded legal practice and science. It is indicated to exist in modern law problem Ukraine artificial selection of new areas of law based on objective factors deepening and differentiation patterns of modern public relations.

***Key words:** legal system, Ukrainian branch of law, factors influencing the formation of new branches of law.*

Вступ. В умовах формування в Україні громадянського суспільства, будівництва правової держави, що супроводжується серйозними змінами в національному праві, виникла необхідність наукової оцінки процесів, що відбуваються, і внесення змін у системні основи побудови українського права. На це неодноразово звертали увагу багато дослідників, аналі-

зуючи концепцію побудови системи права. Вважаємо, питання про систему права потребує нового вивчення з урахуванням сучасних реалій, вимог суспільства.

Із часів набуття Україною незалежності значно прискорився й поглибився процес появи нових галузей права в структурі права України. Навіть важно перерахувати всі галузі права, які пропонуються виокремити: валютне право, транспортне право, комерційне право, медичне право, спортивне право, нотаріальне право, муніципальне (комунальне) право, ювенальне право, інтеграційне право тощо.

Актуальності цій проблемі додає те, що в останнє десятиліття відбувається стрімке оновлення всього нормативно-правового масиву, який є основним і найбільш активним фактором розвитку галузей права. Очевидно, соціальне життя ускладнилося, відповідно, сучасна структура суспільних відносин також переживає змістовну трансформацію. Це у свою чергу обумовлює застосування іншого підходу в їх правовому регулюванні.

З урахуванням цього необхідним є осмислення змін, що відбулися в праві й законодавстві, у тому числі з точки зору їх будови, структури, загальних властивостей. Проблематика розподілу права на галузі, інститути набуває в цьому аспекті безпосереднього практичного значення.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення й узагальнення чинників, що впливають на процес формування нових галузей українського права.

Різні аспекти зазначеної проблеми досліджували й досліджують такі вчені: Д.М. Азмі, С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, Н.А. Гущина, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, А.В. Малько, Н.Н. Марченко, Н.І. Матузов, А.В. Міцкевич, В.П. Мозолін, Т.Є. Мураховська, В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров, Є.Б. Хохлов, Ю.С. Шемшученко та ін.

Результати дослідження. Явище (а галузь права – це явище) спочатку має з'явитися, заявити про себе в реальній дійсності, а вже потім може бути піддане аналізу й оцінці. Не було в радянській час муніципальних утворень, банків, податкових злочинів, складних інформаційних потоків і засобів електронного зв'язку, комп'ютерної системи, нарешті, приватної власності, не було в радянському праві й норм, регулюючих усі ці та подібні відносини. Сьогодні є очевидним збільшення їх кількості, ніж це мало бути за радянських часів. Проте поки ці утворення не заявили про себе в реальній дійсності, у системі сучасного права не були виокремлені ні муніципальне, ні митне, ні банківське, ні підприємницьке, ні комерційне, ні інформаційне, ні ще багато інших новітніх галузей права.

Таким чином, галузева диференціація, з одного боку, а міжгалузева інтеграція, з іншого боку, є основними напрямками розвитку законодавства. При цьому диференціація правового регулювання пов'язується вченими з відокремленими формуваннями в системі права, а інтеграція правових норм – із формуваннями комплексними. У сучасних умовах, як зазначає С.С. Алексєєв, відбуваються глибинні процеси зміни самого змісту права, оновлення законодавства й усвідомлення нової ролі правових явищ у житті суспільства. Зростання значення правового регулювання зумовлює утворення комплексних структурних об'єднань юридичних норм. Це обумовлено комплексним характером предмета й методу правового регулювання, суб'єктів та об'єктів правових відносин. Виникнення комплексних утворень залежить також від ступеня розвиненості правової системи, від взаємодії її з іншими нормативно-регулятивними системами суспільства. Комплексний правовий вплив дозволяє більш ефективно й цілеспрямовано вирішувати економічні й соціальні питання [1].

Необхідно також відзначити, що останнім часом досить часто одне й те ж явище дослідники намагаються віднести то до галузей права, то до галузей законодавства, комплексних і навіть основних. При цьому необхідно погодитися з думкою Н.А. Гущиної, що, звертаючись до системи права, дослідники та практики часто іменують галуззю права те, що насправді є галуззю законодавства, і навпаки. Так, серед учених-правознавців немає єдності щодо можливості визнання деяких «комплексних» галузей права [2].

Варто погодитися з дослідниками, які зазначають, що навіть не завжди виправдане й пояснюване ускладнення структури системи права завдяки штучному виділенню нових галузей права має своє логічне пояснення, що ґрунтується на об'єктивних чинниках погли-

блення й диференціації структури пласту сучасних суспільних відносин, ускладнення якої не в змозі врахувати й охопити існуючі галузі права. Зазначений процес триватиме й далі, що, безумовно, треба сприйняти юридичній науці як належне [3].

Повернення до проблем систематизації норм права за галузями, відмежування їх одна від одної, обґрунтування «старих» і «нових» критеріїв такого розмежування набуває актуальності тільки після наростання кількісних змін у правовому масиві, що свідчать про неминучість його якісної структурної перебудови – реструктуризації системи права, здійснюваної в ході конституційної реформи [4].

Питання про генезис нової галузі права – це питання про процес виникнення та становлення певної якості в правовій реальності. Межею генезису нової галузі права є оформлення її як самостійної галузі права. Відомо, що методологічним орієнтиром у розкритті генезису того чи іншого явища служить поняття основи, оскільки основа містить ту сторону цього явища, яка обумовлює інші його сторони, властивості та зв'язки, які становлять сутність явища. Конкретизується поняття основи через близькі йому поняття, причини, умови, що відображають процесуальну сторону реальності. Так, поняття причини характеризує не стільки саму галузь права, скільки процес її виникнення.

Під критеріями галузотворення розуміються ознаки, властивості, наявність яких дає змогу зробити висновок, що певне правове утворення (інститут, підгалузь тощо) досягло у своєму розвитку статусу самостійної галузі в системі права [5]. Однак процес накопичення систематизуючих факторів галузі права – питання непросте. Адже немає вимірювального приладу, за допомогою якого можна було б визначити готовність нормативного масиву перейти до рангу самостійної галузі. Тому, на думку В.С. Белова, і на загальнотеоретичному, і на галузевому рівнях дослідження потребується набір критеріїв і показників такої оцінки [6].

Сучасна теорія права пішла далі у виокремленні галузеутворювальних критеріїв порівняно з традиційними критеріями предмета й методів правового регулювання. Для порівняння можна навести критерії наявності: 1) самостійного законодавства; 2) особливого предмета правового регулювання; 3) особливого методу правового регулювання; 4) особливих принципів правового регулювання; 5) спеціального понятійного апарату; 6) особливого суб'єкта відповідних відносин, що формують предмет галузі; 7) особливого об'єкта правового регулювання [7]. Також можна назвати наявність інституту самостійної відповідальності, можливості своїми галузевими способами забезпечити дієвість власних приписів [8], галузеві функції [9], галузеві юридичні процедури [10], телеологічний (цільовий) критерій [11]. Крім того, критерієм пропонується визнати конвенційне (інтерпретаційне) відношення до того чи іншого правового масиву як до галузі права [12].

Сьогодні стає можливим твердження про те, що структуризація права за галузями здійснюється передусім на рівні свідомості, і тільки після цього стає можливим створення правових норм і їх галузеве відокремлення. І все це відбувається завдяки тим унікальним властивостям правової норми, про які ми згадали вище. Крім того, внутрішня узгодженість усіх елементів норми права й підпорядкованість норм галузі права дозволяє обґрунтувати внутрішньоорганізаційну систему (структуру) галузі права як самостійну якість (ознаку) галузі права.

При цьому не можна забувати про те, що здатність галузі права до внутрішньої самоорганізації (внутрішнє структуривання, внутрішньогалузева система) обумовлена здатністю до самоорганізації. Суспільні відносини й сукупності людей виступають суб'єктами права. Якщо суспільні відносини мають сутнісну ознаку галузі, то норми, її складові свідчать про формалізацію зразків поведінки людей і як первинний елемент системи права в такому вигляді піддаються розосередженню за галузями (гілками, осередками тощо) права.

Вважаємо, що системність як ознака галузі є унікальною, оскільки вона, по-перше, характерна для всіх елементів системи права (усіх галузей), по-друге, у кожному з них ця якість проявляється індивідуально. Система галузі права, як і будь-яка інша система, характеризується цілісністю та взаємозв'язком елементів. Її цілісність визначається, з одного боку, внутрішньою єдністю галузі, з іншого – відносною автономністю й самостійністю

складових її частин. Система галузі права, подібно до системи права, об'єктивна. Як об'єктивні чинники, що формують галузь права, виступають реальні зв'язки, що існують у сфері регульованих цією галуззю суспільних відносин. «Суспільні відносини або зв'язки між людьми складаються об'єктивно, проте те, як вони складаються, багато в чому залежить від суб'єктивних факторів: ступеня усвідомлення необхідності їх правового регулювання, рівня суспільної правосвідомості, інтереси якої відображаються в правових нормах тощо» [13]. Особливості економічного, політичного й духовного розвитку країни також мають певний вплив на формування системи галузі права.

До елементів системи галузі права відносять норму права – первинний елемент системи, субінститут, інститут права, а також підгалузь права. Вивчення системи галузі права вимагає виявлення не тільки її головних складових частин, а й місця, функцій, ролі кожного елемента в цій системі, заснованій на їх співвідношенні, з урахуванням того, що норми одного інституту створюють передумови для дії норм іншого, визначаючи їх спрямованість і зміст [14]. Усі елементи системи галузі права перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним і лише в сукупності сприяють утворенню галузі права. Наявність стійких зв'язків між елементами галузі права забезпечує її цілісність і тотожність самій собі, сприяє зберіганню основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін.

Існування об'єктивного зв'язку між елементами системи сприяє їх об'єднанню, веде до появи нових властивостей, утворюючи в результаті систему галузі права. Разом із тим властивості, ознаки галузі права не можна зводити до суми властивостей її елементів. Між першими та другими об'єктивно існують відмінності та взаємозв'язок, завдяки чому створюється галузь права, проводиться її внутрішня структуризація, узгодженість і підпорядкованість норм галузі, забезпечується можливість реалізації нею регулятивної й інших функцій.

Наступний ознака, еволюціонування якої ми спробуємо показати, виражається у формальній визначеності правової матерії, з якої складається галузь права. У цьому випадку нас цікавить «формальне джерело права» як «спосіб, засіб знакового вираження норм права, надання їм юридичної сили, їх офіційного доведення до виконавця» [15]. До них відносять «правові звичаї, нормативно-правові акти державних органів, правові договори, нормативно-правові акти, прийняті із санкції держави громадськими організаціями, прецеденти» [16]. У праві як формальні джерела права найбільш поширеними є правовий звичай, договір нормативного змісту та нормативно-правові акти, провідне місце серед яких займає закон. У кожній галузі права існують свої джерела, система яких нерозривно пов'язана із системою галузі права, представляючи собою органічну єдність форми та змісту. «Народження» нової галузі права залежить не тільки від можливості її обґрунтування в теорії права, а й від фактичного стану законодавства» [17].

Еволюціонування джерел права як ознак галузі можна проілюструвати такими новелами. Уперше держава подбала про найбільш повне юридичне закріплення системи джерел права. У Конституції України не тільки чітко прописані види нормативних актів, їх ієрархічна система, а й створена основа для сприйняття науковою доктриною і практикою таких видів джерел, як правовий звичай, судовий та адміністративний прецедент. У системі нормативних актів засновано низку нових видів, зокрема таких: конституційні (статутні) закони, а також у систему джерел українського права сьогодні включені міжнародно-правові акти. Якісно оновилася юридична природа таких джерел, як основи законодавства, закон, указ. Іде інтенсивний процес наукового обґрунтування значення й особливостей юридичної природи постанов та ухвал органів конституційної юстиції, двосторонніх і багатосторонніх договорів, що застосовуються для регулювання відносин.

Таким чином, процес еволюціонування такої ознаки галузі права, як її джерела, можна вважати наявним, доведеним і таким, що до певної міри відбувся. Саме із цих позицій варто враховувати його під час вирішення питань про відокремлення тієї чи іншої галузі права. Наявність джерельного масиву певної сфери суспільних відносин дозволяє згодом сформулювати правовий інститут, а в подальшому – і галузь права. Ю.І. Гревцов стверджує: «За джерелом явища судять про саме явище» [18]. Це висловлювання найбільш чітко відображає

роль джерел права у формуванні галузі права. Наприклад, саме обсяг, а також присутність фактично всіх існуючих видів джерел права у приватному праві формує передумови для розгляду його як типу галузей права.

Висновки. Отже, головний зміст аналізу передумов виникнення нової галузі права повинен базуватися на розумінні цього процесу як результату синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Сформована нова галузь права являє собою систему, яка затребувана юридичною практикою й наукою. Сьогодні існує проблема штучного виділення нових галузей права, що ґрунтується на об'єктивних чинниках поглиблення й диференціації структури сучасних суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981– . – Т. 1. – 1981. – 359 с.
2. Гущина Н.А. Система права и система законодательства: соотношение и некоторые перспективы развития / Н.А. Гущина // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2003. – № 5. – С. 203.
3. Правова доктрина України : у 5 т. / редкол. : О. В. Петришин та ін. ; НАПрН України. – Х. : Право. 2013– . – Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – 2013. – 845 с.
4. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.
5. Головина А.А. К вопросу о понятии критериев отраслеобразования в системе российского права, их теоретическом и практическом значении / А.А. Головина // Право и государство: теория и практика. – 2011. – № 6. – С. 11.
6. Белых В.С. Понятие банковского права и его место в системе права России / В.С. Белых // Государство и право. – 2011. – № 4. – С. 11.
7. Ганеев Р.Р. О сущности градостроительного права и его связях с гражданским правом / Р.Р. Ганеев // Евраз. юрид. журн. – 2010. – № 2(21). – С. 74.
8. Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 97.
9. Васильев В.В. Функции гражданского права как системообразующий фактор отрасли / В.В. Васильев // Право и государство: теория и практика. – 2011. – № 6. – С. 52.
10. Чельшев М.Ю. О комплексных правовых отраслях / М.Ю. Чельшев // Проблемы права. – 2007. – № 15. – С. 44.
11. Асадов А.М. К вопросу о телеологическом критерии дифференциации системы российского права / А.М. Асадов, Т.В. Драженберг // Проблемы права. – 2012. – № 2. – С. 179–180.
12. Азми Д.М. Значение отраслевого деления права, критерии выделения и иерархия отраслей права / Д.М. Азми // Государство и право. – 2011. – № 2. – С. 87.
13. Керимова Н.Л. Правовой институт: понятие и виды : [учеб. пособ.] / Е.А. Кирилова ; под ред. И.Н. Сенякина. – Саратов : СГАП, 2000. – С. 13.
14. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права / О.Е. Кутафий. – М. : Юрист, 2001. – С. 58.
15. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – С. 172.
16. Марченко М.Н. Теория государства и права : [учебник] / М.Н. Марченко. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : ТК Велби, 2002. – С. 506.
17. Миронова Т.К. Перспективы становления отрасли социального права / Т.К. Миронова // Журнал российского права. – 2003. – № 10. – С. 67.
18. Гревцов Ю.И. Очерки теории по социологии права / Ю.И. Гревцов. – СПб., 1996. – С. 13.

